

BESIEKIANT NORMALUMO. KALININGRADO SRITIS TARP TARYBINIO POKARIO PRETENZIJŲ IR TIKROVĖS (1945–1970 METAI)

Per Brodersen

ABSTRACT

The use of the “bright tomorrow” mythologeme in Soviet propaganda and the claims to turn Kaliningrad Oblast into a “normal”, standard region of Russia are discussed in the article as the principal strategies applied to Kaliningrad Region that aimed to form the identity of the local population and the growing intimacy with the new place of residence. The author seeks to demonstrate the fact that Kaliningrad images, as depicted by the Soviet propaganda, were evoking increasingly diminishing trust and failed to ensure the desired certainty about the future on the new territory primarily due to the confrontation with reality: a difficult post-war situation in the region and the problems caused by the remoteness from Russia, as well as the feeling that Russia did not take proper care of them.

KEY WORDS: Kaliningrad, relations of Russia and Kaliningrad Oblast, the perception of ideology.

ANOTACIJA

„Šviesiojo rytojaus“ mitologemos vartojimas tarybinėje propagandoje ir pretenzijos Kaliningrado sritį paversti „normalia“, įprasta Rusijos sritimi straipsnyje aptariamos kaip pagrindinės Kaliningrado srityje taikytos gyventojų tapatybės formavimo ir jų suartinimo su naująja gyvenamąja vieta strategijos. Daugiausia dėmesio autorius skiria parodyti, kad tarybinės propagandos piešti Kaliningrado vaizdiniai kėlė vis mažiau pasitikėjimo ir neužtikrino pageidauto tikrumo dėl ateities naujojoje teritorijoje jausmo pirmiausia todėl, kad konfrontavo su realybe – sudėtinga pokario situacija regione ir problemomis, kurias sukėlė srities gyventojų nutolimo nuo Rusijos jausmas ir pojūtis, kad Rusija tinkamai nesirūpina jų interesais.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Kaliningradas, Rusijos ir Kaliningrado srities santykiai, ideologijos percepcija.

*Dr. Per Brodersen, Maxo Plancko sąjungos mokslams plėtoti Berlyno biuro
Tarptautinių ryšių skyriaus mokslinis darbuotojas
Markgrafenstr. 37, D-10117 Berlin
El. paštas: brodersen@gv.mpg.de*

Užkariavus Rytų Prūsiją ir užėmus Karaliaučių 1945 m. pavasarį šiaurinė labiausiai į rytus nutolusios Vokietijos provincijos dalis atiteko Tarybų Sąjungai.* 1946 m. liepos 4 d. regionas buvo pavadintas Kaliningrado sritimi.

Už tai, kad šios vietovės istorija taip paprastai nenutrūko, turime būti dėkingi ne vien aplinkybei, jog fiziškai tebeegzistuojantys Karaliaučius likučiai atsidūrė tariamai naujame Kaliningrado mieste: nepaisant visų oficiozinių pareiškimų, čia nebūta *tabula rasa* sąlygų formuoti miestą, kurio neribotą laikas bei erdvė ir kurio dabarties nepančiotą istorija. Kad ir kokia gili bei ilga buvo 1945 metų perskyra regiono istorijoje – karas, mirtis, prievartinis gyventojų iškeldinimas ir naujakurių apgyvendinimas – vieta išliko, tik gavusi kitą pavadinimą. Kaip teigė Karlas Schlögelis, „Kaliningradas buvo miesto tęsinys kitomis priemonėmis“¹. Senumas dalyvavo naujume. Naujajai valdžiai tai buvo problema, kurios nesugebėjo pakeisti ir 1970 m. Maskvos sutartis tarp Tarybų Sąjungos ir Vokietijos Federacinės Respublikos.

* Straipsnyje skelbiami tyrimų rezultatai anksčiau publikuoti Vokietijoje. Žr.: BRODERSEN, P. Gebrochene Identitäten. Das Gebiet Kaliningrad nach 1945. *Osteuropa*, 2007 (57. Jhg.), Hf. 1, S. 85-96; BRODERSEN, P. *Die Stadt im Westen. Wie Königsberg Kaliningrad wurde*. Göttingen, 2008.

¹ SCHLÖGEL, K. Königsberg – Hannah Arendts Stadt. In *Go East oder Die zweite Entdeckung des Ostens*. Hrsg. von K. SCHLÖGEL. Berlin, 1995, S. 69–80, čia S. 74.

Dabarties išradimas. Tarybinės valdžios Kaliningrado pasisavinimo strategija

Praėjo vos trys dienos nuo to laiko, kai Karaliaučius buvo vadinamas Kaliningradu, o agitatorė A. Ivanova Kaliningrado vagonų fabriko darbininkų susirinkime 1946 m. liepos 7 d. jau tikino klausytojus, „kad mes gyvename pačios įprasčiausios rusiškos dvasios rusiškai pavadintame mieste. Šis miestas, Kaliningradas, amžinai bus rusiškas miestas, nes jis yra ir bus Rusijos žemėje“². Propagandai teko įteigti normalumą ten, kur jo nebuvo: architektūra, kraštovaizdis, o ir tuo metu ten dar gyvenę Vokietijos gyventojai nuolat primindavo, kad šis regionas buvo kitoks nei likusi TSRS dalis. Naujieji Kaliningrado srities gyventojai nieko netroško taip, kaip kasdieninio gyvenimo, būdingo bet kuriai kitai Tarybų Sąjungos sričiai – tikrumo, kad naujoji jų tėviškė ne tik yra, bet ir liks TSRS dalimi.

Apgyvendinimas TSRS piliečiais ženklino ryškią perskyrą Karaliaučiaus / Kaliningrado istorijoje. Iškart po karo pabaigos šioje srityje dažniausiai įsikurdavo demobilizuoti kariai³. Į sritį ar per ją iš Vokietijos ar per Antrąją pasaulinį karą iš Vokietijos užimtų teritorijų grįždavo ir buvę TSRS karo belaisviai bei priverstiniam darbams išvežti žmonės⁴. Regioną jie aptiko ištuštėjusį: iš 1,25 mln. gyventojų, gyvenusių čia 1939 m. duomenimis, 1945 m. rugsėjo pradžioje buvo likę tik apie dešimt procentų. Tokios buvo bombardavimo, vietinių gyventojų išginimo, ligų ir bado pasekmės. Karaliaučiaus miestas su 68 000 gyventojų turėjo tik pusę 1939 m. gyventojų skaičiaus⁵.

Atstatyti didžiulius gyventojų nuostolius pavyko tik labai iš lėto. Per žemės ūkiu besiverčiančių gyventojų perkėlimo kampaniją iki 1953 m. pabaigos į Kaliningradą atvyko 42 376 naujakurių šeimos (iš viso 186 662 asmenys)⁶. Didžioji jų dalis buvo atkeldinta iš Rusijos juodžemio sričių – nuo Voronežo, Kursko, Oriolo, Riazanės ir Briansko⁷. Antra vertus, į miestus naujieji gyventojai pirmiausia kėlėsi iš Lietuvos, Maskvos ir Leningrado didmiesčių bei jų apylinkių, Smolensko srities ir iš Latvijos⁸.

Neregėto masto gyventojų perkėlimai, kuriuos patyrė Kaliningrado sritis, kėlė klausimą: kas yra Kaliningradas? Šį klausimą kėlė ne tik vokiečiai, kurių tėviškė prarado pažįstamus bruožus ir žingsnis po žingsnio ėmė keisti išvaizdą. Atsakymo ieškojo ir su daugeliu nežinomų dalykų čia susiduriantys tarybiniai persikėlėliai, kuriems regionas, tikrai neatrodęs tarybinis ar rusiškas, konfrontavo su tuo, ką jie pažino savo tėviškėse. Tas klausimas kilo taip pat ir tarybų valdžiai Kaliningrade, norėjusiai naujesiems regiono gyventojams perteikti jausmą, kad čia jų tėvynė. Mėginimas sukurti socialinio bendrumo jausmą „kolektyvinę tapatybę“, ypač atsispindi oficialiuose atsakymuose į klausimą apie Kaliningrado esmę: per tekstus ir vaizdus, ritualus ir monumentus turėjo atsirasti bendra atmintis ir bendras žinojimas, kadangi „bendrumui užkoduoti viskas gali

² Государственный архив новейшей истории Калининградской области (ГАНИКО), ф. 121, оп. 1, д. 10, л. 3.

³ КОСТЯШОВ, Ю. Заселение Калининградской области после Второй мировой войны. In *Гуманитарная наука в России. Соросовские лауреаты*. Москва, 1996, с. 82–88, čia с. 82–83.

⁴ FISCH, B.; KLEMEŠEVA, M. Zum Schicksal der Deutschen in Königsberg 1945–1948 (im Spiegel bisher unbekannter russischer Quellen). *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*, 1995, Bd. 44, Hf. 3, S. 391–400, čia S. 393.

⁵ Справка об административном делении и экономике Восточной Пруссии, декабрь 1945 г. In ТИХОНОВА, Е. Из документов архива УВД Калининградской области. In *Калининградские архивы. Материалы и исследования*, Вып. 1. Калининград, 1998, с. 79–89, čia с. 80–89; КОСТЯШОВ, Ю. Выселение немцев из Калининградской области в послевоенные годы. *Вопросы истории*, 1994, № 6, с. 186–188, čia с. 186.

⁶ *Als Russe in Ostpreußen. Sowjetische Umsiedler über ihren Neubeginn in Königsberg/ Kaliningrad*. Hrsg. von E. MATTHES. Ostfildern, 1999, S. 388.

⁷ Ibid., S. 499.

⁸ BRODERSEN, P. Enttäuschte Hoffnungen. Kaliningrader Industriearbeiter und die Neubesiedlung des nördlichen Ostpreußen in der sowjetischen Nachkriegszeit (1945–1953). 1. Teil. *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 2002, Bd. 10, S. 117–143, čia S. 143.

tapti ženklu⁹. Galų gale Kaliningradą reikėjo sukurti ne tik politiškai ir fiziškai, bet ir įsisavinti jį mentališkai¹⁰. Dėl minėtosios perskyros Karaliaučiaus / Kaliningrado istorijoje, jo „perkėlimo“ iš Prūsijos rytų į Tarybų Sąjungos vakarus šį regioną tirti yra ypač aktualu pažįstant TSRS istoriją.

Naujieji srities gyventojai, kaip rodo ir agitatorės A. Ivanovos kalba, jautė būtinybę naujai traktuoti jų apgyventą teritoriją, suteikti jai naujas prasmes, savas konotacijas. Aplinką, kaip teigė Bertas Hoppe, reikėjo „suformatuoti iš naujo“¹¹. Savo ruožtu partiniai funkcionieriai Kaliningrade turėjo įrodyti gyventojams, kad sugeba garantuoti srities ateitį TSRS sudėtyje. Todėl partija ėmė itin skubiai rūpintis tuo, kad regionui būtų suteikta tarybinių žymių, kurias naujakuriai atpažintų remdamiesi vaizdiniais iš savo ligtolinių tėviškių. Tai buvo daroma suteikiant naujus vietovardžius, pasakojant į Rusiją orientuotą regiono istoriją ir akcentuojant Kaliningrado reikšmę visai Tarybų Sąjungai. Čia būta ne „faktiško tęstinumo tarp praeities, dabarties ir ateities, o mėginimo įterpti savąją dabartį į tokio tęstinumo modelį, šitaip tą dabartį pagrindžiant“¹².

Labiausiai į vakarus nutolęs didžiosios tarybinės tėvynės forpostas

Pagal vėlyvojo stalinizmo Tarybų Sąjungoje oficialiai galiojusią ideologiją, Kaliningradas buvo idealus „teritorijos be istorijos“ atvejis. Jo griuvėsiai tarybų valdžios akyse kartu buvo idealus pamatas formuoti socialistinį miestą, kuris, laisvas nuo istorinio balasto, iš praeities klystkelių ir klaidų galėtų būti nuvestas į šlovingą tarybinę ateitį¹³.

Į išskirtinę naujosios Kaliningrado srities padėtį su jos 700 metų „svetima“ praeitimi buvo reaguojama taikant standartinę programą, kuri būtų tikusi ir bet kuriam kitam Tarybų Sąjungos regionui. Siekta suformuoti srities gyventojams bendratarybinį kontekstą, kuris buvo būtinas, be kita ko, ir norint išsklaidyti naujakurių nuogaštavimus, kad regionas kada nors gali vėl atitekti Vokietijai: nuo 1947 m. gegužės pradžios valdžią pasiekdavo pesimistinės nuotaikos iš Kaliningrado, kuris, anot gyventojų, „laikui bėgant bus atiduotas Vokietijai“ ir kuriame, kaip Centro Komitetui raportavo srities partijos sekretoriumi paskirtas Piotras Ivanovas, „nebuvo atsakingo šeimininko“¹⁴. Kovą su sunkia kasdienybe, gyventojų pastangas susikurti pakenčiamas buitines sąlygas oficialioji pusė patetiškai interpretuodavo kaip altruistinį heroizmą, tarnaujantį visos TSRS labui.

Tokia interpretacija atsispindi regiono popieriaus ir celiuliozės pramonės darbininkų 1946 m. pasižadėjime pavyzdingai dirbti: „Mes, pirmieji Kaliningrado miesto tarybiniai piliečiai TSRS vakariename forposte, atkakliu darbu stiprinsime Tarybų Sąjungos gynybą.“¹⁵ Nesvarbu, „taikos ir saugumo

⁹ ASSMANN, J. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. 2. durchges. Aufl. München, 1997, S. 139.

¹⁰ Apie erdvės mentalinį įsisavinimą plg. BASSIN, M. Imperialer Raum/ Nationaler Raum. Sibirien auf der kognitiven Landkarte Rußlands im 19. Jahrhundert. *Geschichte und Gesellschaft*, 2002, 28. Jhg., Hf. 3, S. 378–403, čia S. 380.

¹¹ HOPPE, B. *Auf den Trümmern von Königsberg. Kaliningrad 1946–1970* (Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Bd. 80). München, 2000, S. 113.

¹² Šią mintį aptaria GIESEN, B. *Kollektive Identität* (Die Intellektuellen und die Nation, 2). Frankfurt a. M., 1999, S. 42.

¹³ Plg. HOPPE, B. Op. cit., S. 50.

¹⁴ [Laikiniai einančio srities partijos sekretoriaus pareigas Piotro Ivanovo laiškas VKP(b) CK dėl politinių nuotaikų Kaliningrado srityje], 9.5.1947. *ГАИИКО*, ф. 1, оп. 1, д. 58, л. 3–4, čia л. 3.

¹⁵ [Kaliningrado srities celiuliozės ir popieriaus pramonės valdybos darbininkų susirinkimo rezoliucija], 2.7.1946. *ГАИИКО*, ф. 121, оп. 1, д. 10, л. 7.

forposte¹⁶ ar „galingoje tvirtovėje“¹⁷ – „gyvename nutolę labiausiai į vakarus, tačiau didingą komunizmo statinį statome drauge su maskviečiais, sibiriečiais, sachaliniečiais“, – 1951 m. skelbė „Kaliningradskaja pravda“¹⁸.

Kaliningradas, kaip „labiausiai į vakarus nutolęs tarybinės šalies miestas“¹⁹, visad buvo suvokiamas tik kaip visumos dalis: „Žmonės iš Kaliningrado ir Vladivostoko lygiai taip pat džiaugsmingai pasitinka [Spalio revoliucijos metines]“ – 1947 m. rašė žurnalas „Ogoniok“²⁰.

Apie šalies platumą ir apie tai, kad Kaliningradas gali didžiuotis būdamas labiausiai į vakarus nutolusiu jos forpostu, bylojo ir tarsi himnas skambančios eilės, sukurtos 1948 m. apie kalvą pakrantėje ties Kaliningradu, kurios viršūnėje – labiausiai į vakarus nutolęs Tarybų Sąjungos pasienio stulpas: „Kiekvieną čia užkopusį apima neapsakomas pasididžiavimo Tėvynės dydžiu – nuo tolimųjų Kurilų iki šios kalvos – ir begaliniais jos toliais jausmas.“²¹

„Puikioji ir nenugalimoji Lenino ir Stalino vėliava, išdidžiai plevėsuojanti nuo Kurilų iki Kaliningrado, nuo Petsamo iki Ukrainos Karpatų“²², nurodžiusi į TSRS teritorinius

laimėjimus rytuose ir vakaruose, buvo kaliningradietiškas būdas „propaguoti pasaulyje naująjį geopolitinį Tarybų Sąjungos vaidmenį“²³. Naujasis šalies žemėlapis buvo „pergalės vaisus“²⁴, kuris, tiesa, turint galvoje sunkias kasdienio gyvenimo sąlygas Kaliningrade, buvo kartokas.

Pasak oficialiųjų traktuočių, pasijusti Kaliningrado srityje kaip namie tereikėjo racionalumo. Tai galėjo įvykti tiesiog išsyk: „Iki šiandien laikėme save maskviečiais, dabar esame kaliningra-

I pav. Jurijaus Sinčilino graviūra, paskelbta „Kaliningradskaja pravda“ puslapiuose Kaliningrado šturmo 24-ųjų metųų proga, 1969 m. balandžio 9 d.

¹⁶ На Западе – нет больше Восточной Пруссии. In *Калининград. Литературно-художественный и общественно-политический сборник*. Калининград, 1951, с. 3–14, čia с. 5.

¹⁷ [Skaidrių apie Kaliningrado sritį demonstravimo Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje Maskvoje scenarijus] План показа Калининградской области на наплывном аппарате центрального стенда, 1952. *Государственный архив Калининградской области (ГАКО)*, ф. R-297, оп. 8, д. 240, л. 235–243, čia л. 243.

¹⁸ На крайнем Западе. *Калининградская Правда (КП)*, 31.1.1951, с. 3.

¹⁹ ТЪЯН, Д. Советский город Калининград. *КП*, 7.11.1947, с. 2.

²⁰ ГЕРАСИМОВ, С. На берегу Тихого океана. *Огонек*, 1947, № 43, с. 24. Cituojama pagal: GORSUCH, A. E. “There’s No Place Like Home”: Soviet Tourism in Late Stalinism. *Slavic Review*, 2003, Vol. 62, No. 4, pp. 760–785, čia p. 776.

²¹ ЖЕРНАКОВ, И. На крайнем Западе страны. *КП*, 1.5.1948, с. 3.

²² Отчет о работе бюро Калининградского обкома ВКП(б). Доклад секретаря обкома ВКП(б) товарища Щербак-ова, В. В. на первой областной партийной конференции 2 декабря 1947 года. *КП*, 3.12.1947, с. 1–4, čia с. 1.

²³ ДАНИЛОВ, А.; ПЫЖИКОВ, А. *Рождение сверхдержавы. СССР в первые послевоенные годы*. Москва, 2001, с. 146.

²⁴ ВАЛЬ, П.; ГЕНИС, А. *60-е. Мир советского человека*. Москва, 2001, с. 88.

diečiai. Grįžome namo“, – 1947 m. vieną naujakurę citavo „Kaliningskaja pravda“²⁵. „Iš įvairių šalies kampelių čionai atvyko“ „Rusijos žmonės“, – po metų pabrėžė dienraštis²⁶. Tie žmonės, kaip dienraštis konstatavo vėliau, parodė „meistriškumą, nuovokumą ir žinių geidimą“²⁷, kad Kaliningradas galų gale būtų „pastatytas visiškai naujai“²⁸. Kviesdami persikelti į Kaliningrado sritį, atsišaukimų autoriai nuolat pabrėždavo: „Mes, Rusijos žmonės, nepratę bėgti nuo sunkumų.“²⁹

Įsikūrimas tokioje, kad ir labai sunkioje, Kaliningrado kasdienybėje, turėjo tapti tarybinės ateities garantu. Propaganda kaip išmanydama stengėsi kurstyti to dar ateisiančio laiko lūkesčius, išaukštindama Kaliningradą kaip visų TSRS teritorijų idealą.

Jau pirmąją Naujųjų 1948-ųjų metų dieną „Kaliningskaja pravda“ pakvietė savo skaitytojus „nukeliauti į rytojų“. Kelionė vaizduotėje perkėlė skaitytoją į Kaliningrado sritį artimiausioje ateityje, kurioje per traukinio langus „nesimatys griuvėsių“, o Černiachovsko (buvusios Įsruties) stotyje busiųjų galima maloniai pusryčiauti³⁰. Vaikštinėjant po „mūsų rytojaus miestą“ akis trauks „gražūs daugiaaukščiai pastatai“, centrinis viešbutis, spaudos rūmai, srities biblioteka ir teatras: „visur“ bus galima matyti „naują tarybinį miestą“. Nors visa tai tebėra „tik svajonė“, tačiau kadaise juk ir Magnitogorskas, Vorkuta ar Komsomolskas prie Amūro „mums buvo svajonė“. Kaliningradas „auga mūsų akyse ne dienomis, o valandomis“³¹. Tačiau išties iškart po karo miestas atrodė visai kitaip, apie ką byloja ir vienos po karo į Kaliningradą persikėlusios moters prisiminimai apie vaizdą į miestą nuo Šventosios Šeimynos bažnyčios bokšto: „Visur vien tik nuolaužos. Tuomet atrodė, kad prireiks šimto metų vėl viską atstatyti.“³² Žinoma, tokiai nepagražintai realybei nebuvo vietos partijos skleidžiamose šviesios ateities vizijose. Ji vaizdavo, kad „viskas, kas pasiekta [...], yra tik pradžia“³³. Kaliningrado srities architektūros valdybos viršininkas Dmitrijus Tjanas žadėjo srities laikraščio skaitytojams, kad „ištisa specialistų kohorta statys tarybinį Kaliningradą“, o miestas tapsiųjų tikra srities „puošmena“³⁴. Ir apskritai miestai Kaliningrado srityje bus ne atstatomi, o „gims iš naujo“³⁵. Kuo greičiausiai tikėtasi ateisiant toki „Kaliningrado rytą“, kokį pavaizdavo viena Kaliningrado menininkė – idilė su ūksmingomis alėjomis, dviratininkais, žaidžiančiais vaikais ir užkandžių kioskais³⁶. O „Kaliningskaja pravda“, norėdama patenkinti srities gyventojų lūkesčius, 1954 m. paskelbtus pirmuosius naujojo miesto centro projektus pavadino „pačia artimiausia ateitimi“³⁷. Toji taip dažnai linksniuota spindinti ateitis turėjo prasidėti jei ne šiandien, tai tikrai rytoj. Dėl to, siekdama įteigti pokyčius, tarybinė valdžia kiekvieną paprastą veiksma paversdavo pažanga. Stagnacijos baimė buvo didelė, pokyčiai tapo savitiksliais, o gyventojų nepasitenkinimas augo.

²⁵ Они приехали домой. *КП*, 3.6.1947, с. 4.

²⁶ СЕВЕРОВ, И. Отвоёванная кровью. *КП*, 28.2.1948, с. 3.

²⁷ МАРКИШЕВ, М. О тех, кто здесь. Письмо другу. *КП*, 7.4.1948, с. 3.

²⁸ СЕВЕРОВ, Д. Три письма. *КП*, 1.5.1948, с. 3.

²⁹ Ibid.

³⁰ АНДРЕЕВ, А. Путешествие в завтра. *КП*, 1.1.1948, с. 1.

³¹ Ibid.

³² [Kaliningrado istorikų pokalbis su kaliningradiete Alevtina Celovalnikova (gimusia 1922 m.) pasakojamosios istorijos projektui, vadovaujamam prof. dr. Jurijaus Kostiašovo (Kaliningrado universitetas), 23.3.1990]. *ГАКО саугыкла*, д. 2, л. 62–69, čia л. 67.

³³ КИРИЛЛОВ, М. Это только начало. *КП*, 25.9.1947, с. 3.

³⁴ ТЪЯН, Д. Советский город Калининград. *КП*, 7.11.1947, с. 2.

³⁵ ЖМИЛЕВ, Н. Репортаж: Черняховск. *КП*, 9.10.1947, с. 4.

³⁶ КЛИМЕНТОВСКАЯ, А. Утро Калининграда. *КП*, 16.10.1949, с. 3.

³⁷ Ближайшее будущее. *КП*, 3.2.1954, с. 2.

Fasadas trupa. Kaliningrado suvokimas po 1953 metų

Kokio didelio plyšio būta tarp idealų ir Kaliningrado kasdienybės tikrovės, tapo daugiau nei akivaizdu po Stalino mirties 1953 m. kovo 5 d. Nepaisant visų srities valdžios atstovų patikinimų, dėl idealizuoto Kaliningrado ėmė kilti atvirų abejonių. Augantis gyventojų nepasitenkinimas pasireiškė, pavyzdžiui, ranka rašytomis pastabomis ant balsavimo biuletenių per 1954 m. rinkimus į TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Kai kurie komentarai buvo skirti asmeniškai srities partijos sekretoriui, tarp jų ir toks: „Drauge Černyšovai, pagreitinkite statybas mūsų mieste ir srityje. Rinkėjai paveda: baigti statyti miestą.“³⁸ Iškeltų trūkumų įvairovė – silpna kova su spekuliantais, įrangos trūkumas vaikų žaidimų aikštelėse, nepakankama vaikų priežiūra, per mažas milicininkų postų skaičius miesto pakraščiuose, nepakankamas gatvių apšvietimas ir čiuożykla, kurios visi taip troško – leido už idealaus Kaliningrado propagandinio vaizdo iškilti visiškai kitai realybei³⁹. Klausimai buvo keliami netgi dėl Kaliningrado karinės pafrontės pozicijos, kuri buvo išreiškiama „Tarybų Sąjungos forposto“ retorikoje: „kodėl [...] armijai leista“ „vykdyti manevrus didelėse teritorijose“⁴⁰.

Daugelio akyse tarybinė valdžia neišpildė pažadų paversti Kaliningradą Tarybų Sąjungos tvirta sudėtine dalimi, „paprasčia“ tėvynės vietove. Antai kai kuriems srities gyventojams kilo klausimas, kodėl „Maskva ir Leningradas aprūpinami pirmiau“⁴¹. Netgi Kaliningrado srities Komunistų partijos nariai, kuriems buvo leista išvykti į užsienį, viešėdami socialistinėse šalyse, neslėpė savo antipatijos Kaliningradui. 1960 m., „susipažinę su gyvenimu ir kasdienybe VDR“, jie gretino Kaliningradą su Rytų Berlynu, teigdami, „kad jie mus apgavo ten [Kaliningrade – P. B.], apgaudinėja ir čia“⁴².

Kiti srities gyventojai dar aiškiau kritikavo gyvenimo sąlygas Kaliningrade, o tai galėjo baigtis tuo, jog kritikus dėl „propagandos ir agitacijos, raginančios nuversti, pakirsti ar susilpninti tarybų valdžią ar daryti paskirus antirevoliucinius nusikaltimus“⁴³, galėjo nubausti pagal įstatymą. Remiantis TSRS Prokuratūros ir Aukščiausiojo Teismo 1957 m. kovo mėn. dokumentais, baudžiamosios bylos kaliningradiečiams buvo iškeltos, pvz., už materialaus gyvenimo lygio kritiką per gamybinį susirinkimą⁴⁴, o 1958 m. liepą – už kritiką, kad „kapitalistinėse šalyse gyvenama geriau, kad plėšinių įsisavinimo kampanija neapsimoka, daugelis fabrikų nerentabilūs“⁴⁵.

³⁸ [Kaliningrado srities partijos komiteto nurodymai:] «Желания и просьбы, написанные на бюллетенях избирателями депутатам Верховного Совета СССР при голосовании», 1954. *ГАНИКО*, ф. 1, оп. 15, д. 61, л. 180–181, čia л. 181.

³⁹ [TSRS Kaliningrado srities milicijos valdybos viršininko milicijos pulkininko Zemisevo ir TSRS Vidaus reikalų ministerijos Kaliningrado srities politinio skyriaus viršininko pavaduotojo milicijos pulkininko Belevič laiškas] «О проделанной работе по выполнению распоряжения № 143с Министерства Внутренних Дел СССР от 10-ого мая 1954 г.» [dėl fabrikų darbininkų klausimų, užduotų per paskaitas ir pokalbius apie kovą su nusikalstamumu Kaliningrade], 8.10.1954. *Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)*, ф. R-9415, оп. 3, д. 460, л. 30–39, čia л. 32.

⁴⁰ [Partijos nario Koršunovo klausimas Černiachovsko partinio aktyvo susirinkime], 17.3.1956. *ГАНИКО*, ф. 1, оп. 19, д. 72, л. 65.

⁴¹ [Priedas prie ataskaitos Kaliningrado srities partijos komitetui] «О проведении собраний партийных работников и трудящихся по материалам XX съезда КПСС», 3.4.1956. *ГАНИКО*, ф. 1, оп. 19, д. 72, л. 110–124, čia л. 124.

⁴² [Informacija TSKP srities komiteto sekretoriui] «О недостатках в работе профсоюзных органов в выборе туристических групп, отправляемых за границу», 25.8.1960. *ГАНИКО*, ф. 1, оп. 32, д. 124, л. 95–97, čia л. 95.

⁴³ „Konterrevolutionäre Verbrechen“ nach Art. 58 des Strafgesetzbuches der RSFSR vom 22.11.1926 (in der am 1.1.1952 gültigen Fassung). In *Die Sowjetunion. Von der Oktoberrevolution bis zu Stalins Tod*. Bd. 1: *Staat und Partei*. Hrsg. von H. ALTRICHTER. München, 1986, S. 215–220, čia S. 219.

⁴⁴ 58/10. *Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Аннотированный каталог. Март 1953–1991* (Россия. XX век. Документы). Сост. В. КОЗЛОВ, С. МИРОНЕНКО. Москва, 1999, с. 284.

⁴⁵ *Ibid.*, с. 457.

7-ojo dešimtmečio pradžioje atitinkamos žinybos, be kita ko, užfiksavo vieno Kaliningrado srities gyventojų padarytus „antitarybinius užrašus“ Kremliaus ir vieno Maskvos viešbučių tualetuose⁴⁶. Kitas kaliningradietis siekė atsisakyti TSRS pilietybės, aiškindamas „nenoriš gyventi ir dirbti šalyje, kur valdžioje yra partija, o tiksliau sakant, žmogiškosios padermės pasturlakų sambūris, pasivadinęs partija“⁴⁷. Tai tik keletas pavyzdžių⁴⁸. Neigiamos kaliningradiečių patirtys tarybinėje sistemoje dar syki parodo, kad šis miestas jokių būdu neatrodė esąs idealus, kaip buvo teigiama oficialiai.

Tai tik didino srities vadovybės pastangas ir po 1953-ųjų rūpintis, kad gyventojai optimistiškai įsivaizduotų savo gyvenamąją aplinką, o ligi tol nuveikti darbai buvo vaizduojami kuo pozityviau.

Neveikos link. 7-ojo dešimtmečio Kaliningrado vaizdiniai

Komunistų partijos srities komitetas planavo 1956 metais deramai pažymėti pirmąją srities gyvavimo dešimtmetį. Greta Kaliningrado įgulos kariuomenės dalinių parado, darbininkų susirinkimų, saviveiklininkų koncertų, specialios „Kaliningradskaja pravda“ laidos ir vainikų padėjimo ceremonijos buvo numatyta išleisti straipsnių rinkinį „Kaliningradas“, brošiūrą „Kaliningrado sritis“ ir surengti parodą Kaliningrado kraštotyros muziejuje⁴⁹. Ta proga srities muziejus ėmėsi organizuoti parodą „Mūsų kraštas“, paskelbdamas nuotraukų šia tema konkursą. Tačiau iniciatyvos palaikymas nuvylė. Gyventojų atgarsiai akivaizdžiai neatitiko lūkesčių, tad organizatoriai pranešė, kad „galutinis terminas, iki kurio priimamos fotografijos parodai „Mūsų regionas“, rengiamai srities dešimtmečiui paminėti, yra pratęsiamas“⁵⁰. Akivaizdu, kad per numatytą laiką nebūta galimybių gauti pakankamai nuotraukų ir kartu pakankamai gyventojų refleksijų apie savo gyvenamąją sritį.

Kitą nuotraukų konkursą 1966 m. paskelbė „Kaliningradskaja pravda“ ir TSRS žurnalistų sąjungos Kaliningrado skyrius, pakvietę srities gyventojus „fotografijos meno kalba papasakoti apie Kaliningrado žemės žmones ir įvykius“ ir parinkę konkursui moto „Kaliningrado žemė“⁵¹. Artėjančio 50-ojo Spalio revoliucijos jubiliejaus proga 1967 m. turėjo būti įamžinti ir kaliningradiečiai, kurių „didvyriški kariniai ir darbo laimėjimai davė žymių rezultatų. Žemėje, nuniokotoje karo, kur Prūsijos militarizmas kadaise agresyviu būdu buvo susukęs lizdą, sustiprėjo ir pražydo jauniausioji Rusijos Federacijos sritis – taikos forpostas vakariniame mūsų šalies pakraštyje“⁵². Per vienerius metus kiekvienas srities gyventojas galėjo pateikti neribotą skaičių nuotraukų ir tikėtis pirmosios penkiasdešimties rublių dydžio premijos.

Tačiau ir šįsyk reakcija buvo santūri: nors praėjus vos kelioms dienoms po konkurso paskelbimo „Kaliningradskaja pravda“ trumpais intervalais jau skelbė dalyvių pateiktas nuotraukas, tačiau jų antplūdis greit atslūgo – gruodį, sausį ir vasarį buvo publikuojama po tris nuotraukas, o kovui teko viena⁵³. Tik 1967 m. lapkritį vėl pasirodė nuotrauka su konkurso ženklu, o „Kaliningradskaja pravda“ paskelbė, kad „skaitytojų prašymu“ konkurso laikas yra pratęsiamas dar pusmečiui, iki 1968 m. gegužės⁵⁴. 50-ųjų revoliucijos metinių sukaktis čia jau nelabai tiko.

⁴⁶ Ibid., c. 587–588.

⁴⁷ Ibid., c. 655.

⁴⁸ Ibid., c. 50–51, 215, 276, 284, 367, 433, 457, 465, 482, 500, 524, 587–588, 655, 658, 677.

⁴⁹ «Проект проведения празднования 10-ой годовщины становления Калининградской области», 28.12.1955. ГАНИКО, ф. 1, оп. 18, д. 55, л. 60–61, čia л. 61.

⁵⁰ Калининградский краеведческий музей. КИ, 9.2.1956, c. 4.

⁵¹ Навстречу 50-летию Великого Октября – Фотоконкурс «Земля Калининградская». КИ, 26.11.1966, c. 4.

⁵² Ibid.

⁵³ Plg. toliau išvardytus „Kaliningradskaja pravda“ straipsnius.

⁵⁴ МАКСИМОВ, О. Фотоконкурс «Земля Калининградская» – Мой земляк. КИ, 26.11.1967, c. 3

Tačiau net ir tuomet prireikė dar šešių mėnesių, kol praėjus dvejiems metams nuo pirmojo konkurso skelbimo, 1968 m. lapkritį, pagaliau išaiškėjo nugalėtojai. Tarp jų patekusi profesionalaus fotografo N. Čemerio itin paprastai nufotografuota laivų Kaliningrado uoste nuotrauka, pavadinta „Laivai išplaukia į jūrą“, buvo paskelbta jau tarp pačių pirmųjų nuotraukų 1967 m. sausį⁵⁵, be to, ją skelbė dar ir 1967 m. liepą oficialiame Kaliningrado albume, skirtame 50-osioms Spalio revoliucijos metinėms⁵⁶. Vadinas, konkurso baigtinio termino pratęsimas pasirodė esąs visiškai nereikalingas. Taigi jau ne pirmą kartą nepavyko gyventojų paskatinti reflektuoti savo artimiausią aplinką. Konkurso rezultatai nerodė nieko, išskyrus ideologijos paveiktą žvilgsnį į Kaliningradą: traktorininkas prie vairo⁵⁷, du berniukai uoste, pavadinti „būsimaisiais kapitonais“⁵⁸, mergaitė ant mamos kelių su „Mamos ordinais“⁵⁹, paminklas 1 200 gvardiečių, žuvusių užimant Kaliningradą⁶⁰, paplūdimys ir gintariniai karoliai, pavadinti „Gintaro pakrantės brangenybėmis“⁶¹, arba stati pušimis apaugusi pakrantė, pavadinta „Vėjas nuo Baltijos jūros“⁶², atrodo visiškai dirbtinai ir vargu ar atspindi srities gyventojų kasdienybę.

Faktas, kad tarp 300 oficialiai konkursui pateiktų darbų nugalėjo jūros motyvas⁶³, nestebina: nuo 6-ojo dešimtmečio tarybų valdžia vis labiau stengėsi pateikti Kaliningradą kaip uostamiestį ir kartu kaip svarbų tarybinės ekonomikos centrą. Tuo buvo siekiama įteigti didelę ekonominę Kaliningrado reikšmę, jo reikalingumą visai Tarybų Sąjungai. Be to, tai buvo sąmoningas nusigręžimas nuo senojo Karaliaučiaus vaizdinių, kuriuose uostui teko akivaizdžiai antraeilis vaidmuo.

Simptomiška, kad pirmojo 1951 m. išleisto straipsnių rinkinio apie Kaliningradą viršelį puošė paminklo 1 200 žuvusių gvardiečių nuotrauka, o ant kito, 1957 m. išleisto, albumo viršelio jau puikavosi uosto įrangos vaizdas⁶⁴. Pirmojo vadovo po Kaliningradą vidinėje viršelio pusėje taip pat buvo pateiktas minėtasis paminklas, o jo antroje laidoje ten buvo išpaustos bangos, kurias galima sieti su jūra ar žuvėdomis⁶⁵. Žuvėdra išvirtino kaip Kaliningrado simbolis: ji buvo naudojama radijo ir televizijos žinių logotipuose⁶⁶, stilizuotai sklandė virš pramoninių teritorijų (kaip Kaliningrado liaudies ūkio tarybos atpažinimo ženklas)⁶⁷, tapo Kaliningrado futbolo komandų talismanu⁶⁸, o galiausiai atsidūrė „Kaliningradskaja pravda“ puslapiuose – regioninių radijo ir televizijos programų logotipe⁶⁹.

⁵⁵ Победители фотоконкурса «Земля Калининградская». *КП*, 22.11.1968, с. 4; ЧЕМЕРИС, Н. Фотоконкурс «Земля Калининградская» – Уходят в море корабли... *КП*, 27.3.1967, с. 4.

⁵⁶ Всегда оживленно в портах Калининграда. In *Продолжение подвига*. Сост. К. ЩЕКИН. Калининград, 1967, с. 65.

⁵⁷ ТИГУНЦОВ, А. «Земля Калининградская» – Механизатор. *КП*, 3.12.1966, с. 1.

⁵⁸ КОЛЕВАТОВ, В. «Земля Калининградская» – Будущие капитаны. *КП*, 5.12.1966, с. 4.

⁵⁹ ЛОКТИОНОВ, П. «Земля Калининградская» – Мамины награды. *КП*, 13.1.1967, с. 3.

⁶⁰ ПЕТУХОВ, Н. «Земля Калининградская» – Памятник воинам-гвардейцам. *КП*, 27.1.1967, с. 3.

⁶¹ МАКЕЕНКО, В. Фотоконкурс «Земля Калининградская» – Сокровища янтарного берега. *КП*, 4.2.1967, с. 4.

⁶² ЗАЙЦЕВ, А. «Земля Калининградская» – Ветер с Балтики. *КП*, 15.1.1967, с. 3.

⁶³ Победители фотоконкурса «Земля Калининградская». *КП*, 22.11.1968, с. 4.

⁶⁴ *Калининград. Литературно-художественный и общественно-политический сборник*. Калининград, 1951. Naujas rinkinys skelbiamas, su iliustracija, anonsuojamas straipsnyje: Вышел из печати... *КП*, 17.11.1957, с. 4. Viršelio faksimilė: ГЛИНСКИ, Г., фон; ВЕРСТЕР, П. *Кенигсберг: Conigsberg-Konigsberg-Калининград. Прошлое и современность*. Берлин, Бонн, 1996, с. 135.

⁶⁵ ЧЕРНЬЯЕВА, З.; КУРЧЕНКО, Н. *Калининград. Краткий справочник*. Калининград, 1964 (Изд. 2-ое. Калининград, 1968).

⁶⁶ Płg. Говорит Калининград. *КП*, 25.8.1960, с. 4; Говорит и показывает Калининград. *КП*, 16.10.1960, с. 4.

⁶⁷ Płg. Навстречу XXII съезду КПСС. Калининград–Мурманск: Итоги соревнования промышленности Калининградского и Мурманского экономических районов за четыре месяца. *КП*, 12.5.1961, с. 1.

⁶⁸ Калининград–Ольштын. *КП*, 10.8.1966, с. 4; Юниоры 1967–Калининград. *КП*, 7.9.1967, с. 4.

⁶⁹ Žr., pvz., По нашей области. *КП*, 11.1.1970, с. 4.

2–5 pav. Žuvėdros ženklas įvairiuose „Kaliningradskaja pravda“ skelbtuose logotipuose. 1960–1970 m.

Neutrali ir vertybinių sąsajų nekėlusį jūros gyventoją žuvėdra buvo puikiausias Kaliningrado simbolis, galėjęs būti pateiktas gyventojams tariamai neideologiškai ir atliepiant regiono specifiką. Įkūnydama regiono geografinę padėtį priekrantėje, žuvėdra buvo nuoroda į uostą ir taip galėjo būti siejama su ekonomine Kaliningrado reikšme Tarybų Sąjungoje – jūrinis paukštis Kaliningrado ikonografijoje pavadavo tarybų valdžios ikoną kūjį ir pjautuvą, tačiau atrodė neutraliau.

Kartu žuvėdros piešinys visiškai skyrėsi nuo ikonografijos, eksploatuotos prieš 1945 m.: pavyzdžiui, „Rytų Prūsijos giesmėje“, neatskiriamoje nuo vokiškojo kanono apie regioną, Rytų Prūsijos – „Tamsių miškų ir krištolinių ežerų krašto“, kur „Jūra gaudžia chorala laikui“ – simbolinė figūra⁷⁰ buvo briedis: „Stovi briedžiai, klausydami amžinybės.“⁷¹ Dabar gi žuvėdra akcentavo Kaliningrado artimumą jūrai ir sykiu pabrėžė distanciją nuo Karaliaučiaus. Toks lūžis regiono ikonografijoje buvo pasirinktas sąmoningai. Žuvėdros motyvas, neribojamas laiko ir nežadinęs jokių istorinių asociacijų, išreiškė Kaliningrado ilgalaikiškumo troškimą. Jis buvo atskirtas nuo istorijos naštos, kuri buvo juntama visoje srityje.

Vietoje epilogo. Nevalingai sukelta kaliningradiečių regioninė savivoka

Kuo labiau Kaliningrade skyrėsi pretenzijos ir tikrovė, tuo labiau srities vadovybė jautė spaudimą imtis veiksmų: ji skyrė daug pastangų siekdama pateikti naujai atsiradusios Kaliningrado srities priklausomybę RTFSR kaip logišką ir būtiną. Esą būdama RTFSR dalimi ji tapo tokia pat TSRS sritimi, kaip ir visos kitos. Tačiau kol nebuvo garantuotas aprūpinimas kasdienio vartojimo prekėmis, tokį srities statusą jos gyventojai suvokė veikiau kaip kliūtį, ir bandymais diegti minėtąjį konstrukta nelabai pasiklovė. Daugelis jų jautėsi pamiršti Maskvos ir atkirsti nuo likusios šalies dalies.

⁷⁰ Buvusių rytinių Vokietijos teritorijų ikonografija nagrinėta Silezijos pavyzdžiu: SAUERMAN, D. *Erinnern und Zeichensetzen. Zur Erinnerungskultur von Vertriebenenfamilien*. In *Zur Ikonographie des Heimwehs. Erinnerungskultur von Heimatvertriebenen* (Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts, Bd. 6). Hrsg. von E. FENDL. Freiburg, 2002, S. 79–100, čia S. 96–99.

⁷¹ Erich Hannighofer (tekstas), Herbert Brust (melodija): „Das Ostpreußenlied“ (1930). Žiūrėta: 15.11.2006. Prieitis per internetą: <<http://de.wikipedia.org/wiki/Ostpreußenlied>>.

Srities gyventojai išsakė tai labai aiškiai. Štai, pavyzdžiui, televizijos žiūrovas iš Sovietų Stanislavas Korkušas skundėsi Maskvos dienraščio „Izvestija“ redakcijai, kad 1965 m. jo gyvenamojoje vietoje „jau kelerius metus [...] matoma vien tik Lietuvos respublikinė televizijos programa“, kurios darbuotojai „nelaiko būtinybe“ „atsižvelgti į rusų žiūrovus. [...] Kiekvieną sekmadienį buvo rodoma laida „Savaitės naujienos rusų kalba“, o dabar jos nebeliko“, – skundėsi Korkušas. Gyventojai jautėsi atkirsti nuo visuomenės informavimo priemonių, „nes televizijos žinias iš Maskvos mes matome ir girdime tik tada, kai Lietuvos televizija transliuoja Maskvos televiziją“, – kritikavo Sovietų gyventojas, patikindamas Maskvos laikraščio redakciją: „Televizijos žiūrovai Sovietų nori girdėti ir matyti geras laidas, ir kuo daugiau rusų kalba.“⁷² 1965 m. „Izvestijoms“ teko imtis kontrpriemonių prieš išpuolį, kad Kaliningrado srityje yra „prastai išvystytas komunalinis ūkis“, kai savo buitį aprašinėjęs ir nevirtį puolęs neaprūpinamas skaitytojas iš Nemano (buvusios Ragainės) klausė, ar ta aplinkybė nebūsimi „atitrūkimo nuo [sąjunginės] respublikos [RTFSR], jos nutolimo pasekmė“: „Nėra normalu, kad sritį nuo jos respublikos skiria kita respublika [Lietuva]. Kur dar mūsų šalyje esama panašių santykių tarp srities ir respublikos? Susidaro išpuolis, kad kaimyninėje [Lietuvos] respublikoje kasdienio vartojimo prekėmis aprūpinama kur kas geriau, pakanka tik atsidurti kitoje Nemuno upės pusėje“, – konstatavo tas pats skaitytojas ir pragmatiškai paklausė, ar „gali būti, pavyzdžiui, Kaliningrado sritis autonomijos teisėmis perduota Lietuvos SSR?“⁷³.

Dar aštriau 1970 m. situaciją kritikavo kitas kaliningradietis: laiške partijos srities komitetui pilietis V. Kuprijanovas srities ypatybe laikė vien tai, „kad Kaliningrado miestas yra vienintelis srities centras Tarybų Sąjungoje, kur purvas, suodžiai ir netvarka taip giliai prasiskverbę į visus gyvenimo ir miesto veiklos aspektus, tapdami neatsiejama jo dalimi ir organiškai su juo suaugdami. [...] Atvykęs į miestą turi pasijusti tarytum kitame pasaulyje, kuriame galioja kitokie įstatymai ir papročiai: jį jaudina ir sukrečia visur aplink esantis baisaus apsileidimo vaizdas“, – taip Kuprijanovas suvokė Kaliningrado išskirtinumą⁷⁴.

Kaip rodo šie pavyzdžiai, prastoje Kaliningrado ūkinėje situacijoje, kad ir kaip tai paradoksaliai skambėtų, būta šio to produktyvaus: nepakankamą Kaliningrado gyventojų aprūpinimą informacija, akivaizdų kasdienio vartojimo produktų trūkumą srityje ir ypatingu laikomą Kaliningrado apsileidimą jo gyventojai siejo su srities atsiradimu ir laikė tai regiono specifika. Vadinas, būtent kasdienės buities problemos mobilizavo gyventojus ir lėmė ypatingos padėties labiausiai į vakarus nutolusioje srityje išsąmoninimą – tegu ir ne su tokia konotacija, kokią norėjo matyti tarybų valdžia.

Ne vieną dešimtmetį trukę tarybų valdžios mėginimai ryžtinga tapatybės politika suvienyti srities gyventojus ir įkvėpti jiems pasitikėjimą tarybine ateitimi liko paviršutiniški ir nuėjo niekais. Apie tai byloja kad ir 1970 m. rugpjūčio mėnesį pasirašytos Maskvos sutarties tarp Tarybų Sąjungos ir Vokietijos Federacinės Respublikos, kurios siekė normalizuoti santykius, atgarsiai Kaliningrade. Partijos Kaliningrado srities komitetui teko Maskvai pripažinti, kad tarp „gana būdingų klausimų“ čia šaukiamuose partiniuose susirinkimuose visų pirma yra prisimenama TSRS užpuoli-

⁷² [Sovietų gyventojas Stanislavas Korkušas laiškas „Izvestija“ redakcijai dėl regioninės televizijos programos krypties], 1.4.1965. *IAKO*, f. R-297, op. 8, d. 1782, l. 69.

⁷³ [Nemano gyventojas Gennadijus Glušenko laiškas „Izvestija“ redakcijai apie Kaliningrado srities aprūpinimą], 11.7.1965. *IAKO*, f. R-297, op. 8, d. 1781, l. 117–117v.

⁷⁴ [Kaliningrado gyventojas V. Kuprijanovas raštas Kaliningrado srities partiniam komitetui dėl E. Černyj straipsnio 1970 m. vasario 14 d. laikraštyje „Kaliningradskaja pravda“:] «Почему темнеет снег» [partijos srities vadovo Nikolajaus Konovalovo pastabos], 26. 2. 1970. *IAKO*, f. R-297, op. 9, d. 286, l. 13–20, čia l. 13 ir 16.

mo 1941 m. priešistorė: „Ar pasirašius šią sutartį nepasikartos tai, kas atsitiko pasirašius nepuolimo pakta tarp TSRS ir Vokietijos 1939 metais?“⁷⁵

Pasitikėjimas tarybine ateitimi jau atrodė kitaip. Tas netikrumas siekia ir šiandieną.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ASSMANN, Jan. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. 2. durchges. Aufl. München, 1997.
- BASSIN, Mark. Imperialer Raum/ Nationaler Raum. Sibirien auf der kognitiven Landkarte Rußlands im 19. Jahrhundert. *Geschichte und Gesellschaft*, 2002, 28. Jhg., Hf. 3, S. 378–403.
- BRODERSEN, Per. Enttäuschte Hoffnungen. Kaliningrader Industriearbeiter und die Neubesiedlung des nördlichen Ostpreußen in der sowjetischen Nachkriegszeit (1945–1953). 1. Teil. *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 2002, Bd. 10, S. 117–143.
- FISCH, Bernhard; KLEMEŠEVA, Marina. Zum Schicksal der Deutschen in Königsberg 1945–1948 (im Spiegel bisher unbekannter russischer Quellen). *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*, 1995, Bd. 44, Hf. 3, S. 391–400.
- GIESEN, Bernhard. *Kollektive Identität (Die Intellektuellen und die Nation, 2)*. Frankfurt a. M., 1999.
- GORSUCH, Anne E. “There’s No Place Like Home”: Soviet Tourism in Late Stalinism. *Slavic Review*, 2003, Vol. 62, No. 4, pp. 760–785.
- HOPPE, Bert. *Auf den Trümmern von Königsberg. Kaliningrad 1946–1970* (Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Bd. 80). München, 2000.
- SAUERMAN, Dietmar. Erinnern und Zeichensetzen. Zur Erinnerungskultur von Vertriebenenfamilien. In *Zur Ikonographie des Heimwehs. Erinnerungskultur von Heimatvertriebenen* (Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts, Bd. 6). Hrsg. von E. FENDL. Freiburg, 2002, S. 79–100.
- SCHLÖGEL, Karl. Königsberg – Hannah Arendts Stadt. In *Go East oder Die zweite Entdeckung des Ostens*. Hrsg. von K. SCHLÖGEL. Berlin, 1995, S. 69–80.
- ВАЛЬ, Петр; ГЕНИС, Александр. *60-е. Мир советского человека*. Москва, 2001.
- ГЛИНСКИ, Герхард, фон; ВЕРСТЕР, Петер. *Кенигсберг: Königsberg-Königsberg-Kaliningrad. Прошлое и современность*. Берлин, Бонн, 1996.
- ДАНИЛОВ, Александр; ПЫЖИКОВ, Александр. *Рождение сверхдержавы. СССР в первые послевоенные годы*. Москва, 2001.
- КОСТЯШОВ, Юрий. Выселение немцев из Калининградской области в послевоенные годы. *Вопросы истории*, 1994, № 6, с. 186–188.
- КОСТЯШОВ, Юрий. Заселение Калининградской области после Второй мировой войны. In *Гуманитарная наука в России. Соросовские лауреаты*. Москва, 1996, с. 82–88.

IN SEARCH OF NORMALITY. THE KALININGRAD OBLAST BETWEEN ASPIRATIONS AND REALITY OF THE SOVIET POST-WAR PERIOD (1945-1970)

Per Brodersen

The Max Planck Society for the Advancement of Science, Berlin Office, Germany

S u m m a r y

The settlers in Kaliningrad Region after World War II felt the need to get to know the territory populated by them, to provide it with new meanings and new connotations, however, most of all they wanted everyday life typical of any other region of the Soviet Union. Particularly they wanted to be sure that the region which became their new home would stay part of the USSR.

⁷⁵ [Kaliningrado srities partijos sekretoriaus V. Loginovo raštas TSKP CK] «О проведении собраний коммунистов в Калининградской области по ознакомлению с письмом ЦК КПСС «О договоре между СССР и ФРГ»», 16.9.1970. *ГАНИКО*, ф. 1, оп. 54, д. 29, л. 115–118, čia л. 118.

Therefore, the Communist Party functionaries in Kaliningrad had to assure the population they were able to guarantee the future of the region as part of the USSR. For the development of the relations of the population of Kaliningrad Region with the USSR and Russia and the promotion of their feeling of being part of the whole, the propagated idea of the outpost that was first launched as early as in the 40s was of great significance. Kaliningrad was to be proud of being the Western outpost of the homeland, the furthestmost city in the west of the USSR. The relations of Kaliningrad people with their homeland were officially based on declarations that it should not be difficult for the settlers of the region to feel themselves at home. That allegedly required merely rational thinking and could happen immediately, after the principle “it did not matter what we had been before; at the moment, we were Kaliningrad residents”. Moreover, a significant role in shaping the relationship of the new settlers with their new place of residence was played by the ideals of the “bright future” whose support prevented any doubt about the poverty of the reality ending in the nearest future.

A considerable gap between the ideals and the reality of everyday life in Kaliningrad emerged after Stalin’s death in 1953, when the idealized Kaliningrad became an object of open questioning. Quite a number of people accepted the reality as a failure on the part of the Soviet government to fulfill the promise to transform Kaliningrad into a strong integral part of the USSR, a “usual” and “standard” area of the country. At that time, one of the principal areas of criticism was inadequate supply of the region.

The greater was the difference between the claims and the reality in Kaliningrad, the greater pressure was felt by the authorities of the region to take action. The criticism increased their efforts to encourage the local population to take an optimistic view of their living environment. Starting with the 50s, efforts could be noticed to highlight the relations of Kaliningrad and the USSR by portraying Kaliningrad as a port city, significant and necessary for the homeland, and a centre of Soviet economy. As a symbol of the geographical location on the seaside, a seagull served as a reference to the port and was related to the economic significance of Kaliningrad for the USSR. Moreover, these efforts were to be considered as a conscious action of turning away from the pre-war images of Königsberg.

However, before the adequate supply of the region with everyday commodities was guaranteed, the population found it difficult to believe that Kaliningrad Region was a usual Russian area, “the same as others”. In fact, in the 50s to 60s, most of the people felt increasingly more forgotten by Moscow and cut off from the rest of the country. It was the feeling of remoteness from the centre, caused by inadequate supply of Kaliningrad population with information, an evident shortage of everyday consumer goods, and even by slovenliness of Kaliningrad considered to be somewhat special, that accounted for the awareness of a specific situation of the region in a remote area of the USSR and the emergence of certain qualities of regional self-consciousness.

В ПОИСКАХ НОРМАЛЬНОСТИ. КАЛИНИНГРАДСКАЯ ОБЛАСТЬ МЕЖДУ ПРЕТЕНЗИЯМИ И РЕАЛЬНОСТЬЮ СОВЕТСКОГО ПОСЛЕВОЕННОГО ПЕРИОДА (1945–1970 ГГ.)

Пер Бродерсен

Общество развития науки им. Макса Планка, Берлинский офис, Германия

Резюме

Новоселы Калининградской области после Второй мировой войны, испытывая необходимость воспринимать заселенную ими территорию, придать ей смысл и свои коннотации, все же ничего не желали так сильно, как повседневности, присущей любой другой области Советского Союза. Прежде всего, они хотели испытывать уверенность в том, чтобы область, ставшая их новым домом, осталась частью СССР.

Поэтому партийным функционерам в Калининграде приходилось доказывать населению свою способность гарантировать будущее области в составе СССР. Устанавливая связи жителей Калининградской области с СССР и Россией, формируя их чувство принадлежности к единому целому, большую роль, начиная с 1940-х гг., играло использование идеи форпоста. Калининград должен был гордиться своим нахождением в позиции самого западного форпоста родины и статусом «самого западного» города СССР. Поддерживая связи калининградцев с большой родиной, официально утверждалось, что новоселы не должны испытывать каких либо препятствий, чтобы чувствовать себя в Калининграде как дома. Для этого якобы было необходимо лишь рациональное мышление, а чувство пребывания у себя дома должно было появиться прямо-таки сразу, по принципу «вчера могли быть кем угодно, а сегодня – мы калининградцы». Кроме всего этого, при выработке отношения новоселов к своему новому месту жительства большая роль отводилась идеалам «светлого будущего», поддержание которых не должно было вызывать сомнений в том, что нищете реальности вскоре будет положен конец.

Насколько велика была пропасть между идеалами и реальной калининградской повседневностью, стало очевидно после смерти Сталина в 1953 г., когда идеализация Калининграда начала вызывать открытые сомнения. Многие считали, что советская власть не сдержала своих обещаний превратить Калининградскую область в неотъемлемую часть СССР, «обыкновенную» или «нормальную» область страны. Уже тогда одним из главных явлений, подвергаемых критике, стало соответственное обеспечение области.

Чем более в Калининграде углублялась бездна между претензиями и реальностью, тем явственнее руководство области чувствовало необходимость приступить к действиям. На самом деле, критика лишь усиливала заботу о том, чтобы жители области представляли свою жилую среду жизнерадостно. С 1950-х гг. все отчетливее заметно стремление строить связи между Калининградом и СССР, изображая Калининград в качестве важного и необходимого для всей родины города-порта и центра советской экономики. Для этого, между прочим, был использован новый символ Калининграда – чайка. Подчеркивая географическое положение региона на побережье, чайка выступала как указание на порт и могла быть связана с экономическим значением Калининграда в СССР. Кроме того, данные усилия надо воспринимать и как преднамеренную попытку отмежеваться от образов довоенного Кёнигсберга.

Все-таки, пока не было налажено адекватное обеспечение области потребительскими продуктами, в сознание жителей трудно внедрялось восприятие Калининградской области как нормальной, «такой же, как и другие», области России. На самом деле, на протяжении 1950-х – 1960-х гг. они все сильнее чувствовали себя забытыми Москвой и отрезанными от остальной части страны. Именно это чувство отдаленности, которое формировалось из-за недостаточного обеспечения жителей области информацией, очевидного недостатка продовольственных товаров и даже особая запущенность Калининграда способствовало осознанию особой отдаленности и появлению восприятия себя в качестве особенного региона.